

Mg.art. **Kristīne Freiberga**

Latvijas Kultūras akadēmija

Mg.art. **Dita Pfeifere**

Latvijas Kultūras akadēmija

Mg.art. **Egija Salaciete**

Latvijas Kultūras akadēmija

Ance Bergmane

Latvijas Kultūras akadēmija

CEĻĀ UZ IEKĻAUJOŠU KULTŪRU – AUDITORIJAS VAJADZĪBU IZPĒTE LATVIJĀ

TOWARDS AN INCLUSIVE CULTURE – A STUDY OF AUDIENCE NEEDS RESEARCH IN LATVIA

<https://doi.org/10.55877/kkmp.2024.3.596>

Abstract

So far, relatively little research has been conducted in Latvia on the possibilities of cultural availability and accessibility for people with functional impairments from the perspective of audience needs research [LKA, Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija, SKDS 2020; Klāsons, Selecka, Hermane 2022; LKA KMI 2024a]. However, the results of the conducted research, the discussions, seminars and conferences regularly organised by advocacy NGOs for the rights of people with functional impairments, as well as the activities initiated by individual cultural organisations, indicate the importance and topicality of this theme when thinking about the development of a democratic and inclusive society in Latvia. Although there are various international and local guidelines for cultural organisations [LKA KMI 2024b] on how to make their products and services accessible to people with different types of functional impairments, the research and public debate so far show that improvements in Latvia are too slow and unsystematic. The authors of this study stress that one of the main problems is the invisibility of target groups and the lack of definition of their *voice* and specific needs in public space, especially in cultural

organisations, which would allow for a more precise identification of cultural accessibility problematic and the necessary solutions.

The aim of this study is to investigate in depth the needs of people with functional impairments (mobility, visual, hearing, mental), to record the opinions of these target groups on the current situation of cultural accessibility in Latvia and to identify the main problems and possible solutions for improving cultural accessibility.

Qualitative methodology was used in the study. Focus group discussions and in-depth, semi-structured interviews were used as empirical data collection methods. The main target groups of the study are people with functional impairments (hearing, visual, mobility and mental), as well as non-governmental organisations representing their interests.

Keywords: *Access to Culture, Cultural Organizations, Inclusive Culture, People with Functional Impairments, Persons with Disabilities, Audience Needs Research.*

Ievads

Kultūras pieejamība un piekļūstamība, kā arī plašāka sabiedrības līdzdalība kultūras procesos, ir nozīmīgi kultūrpolitikas jautājumi, kas iezīmē virzību uz demokrātiska un iekļaujoša kultūras modeļa veidošanu un attīstību [Pfeifere, Tjarve 2023]. Pēdējās desmitgadēs kultūras piekļūstamības nodrošināšanas problemātika (kas ir būtisks priekšnoteikums ceļā uz iekļaujošu kultūru) arvien vairāk tiek aktualizēta starptautiskajā politiskajā dienaskārtībā, pakāpeniski nonākot arī Latvijas politikas veidotāju uzmanības lokā, valsts kultūrpolitikas dokumentos, finansēšanas programmās, pašvaldību kultūras attīstības plānošanas dokumentos un kultūras organizāciju ikdienas darbā [Pfeifere 2023]. Vidēja termiņa Latvijas politikas plānošanas dokumentā Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts” kā plānošanas posma galvenais stratēģiskais mērķis ir noteikta ilgtspējīga un pieejama kultūra, uzsverot, ka Latvijas kultūras piedāvājumam ir jābūt pieejamam ikvienam sabiedrības loceklim, un garantējot ikvienam Latvijas pilsonim un iedzīvotājam vienlīdzīgas iespējas izmantot daudzveidīgu kultūras piedāvājumu un aktīvi iesaistīties kultūras procesos [Kultūras ministrija 2022]. Pamatnostādnēs tiek norādīts, ka kultūras pieejamības un piekļūstamības uzlabošanai ir jārisina virkne specifisku jautājumu attiecībā uz kultūras piedāvājuma ekonomisko un reģionālo pieejamību, kā arī fizisko un digitālo piekļūstamību gan sabiedrībai kopumā, gan neaizsargātajām grupām. Kā viens no prioritāri risināmiem jautājumiem izcelta kultūras infrastruktūras izmantošanas iespēju uzlabošana personām ar dažādiem funkcionāliem traucējumiem, norādot, ka būtisks skaits kultūras institūciju un to organizēto pasākumu tikai daļēji ir piekļūstami personām ar funkcionāliem traucējumiem [Kultūras ministrija

2022]. Tomēr minētajā dokumentā nav atrodams rīcības plāns, kādā veidā tiek plānots veicināt kultūras piekļūstamību dažādām mērķgrupām, tajā skaitā personām ar funkcionāliem traucējumiem, kas ir viena no visneaizsargātākajām sabiedrības grupām Latvijā.

Saskaņā ar Veselības un darbspējas ekspertīzes ārstu valsts komisijas datiem [Latvijas Atvērto datu portāls 2024], 2023. gada septembrī Latvijā bija kopumā 202 800 personas ar invaliditāti. No tām 26,4 tūkstoši ir personas ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, 39,9 tūkstoši personu ar kustību traucējumiem, 9,9 tūkstoši personu ar redzes traucējumiem, 2,2 tūkstoši personu ar dzirdes traucējumiem un 126,6 tūkstoši personu ar cita veida traucējumiem. No kopumā 202,8 tūkstošiem personu ar invaliditāti 86,4 tūkstošiem piešķirta invaliditātes 3. grupa, 91,3 tūkstošiem invaliditātes 2. grupa, bet 28,3 tūkstošiem invaliditātes 1. grupa. Vērtējot pēdējo sešu gadu laika posmā, novērojams izteikts personu ar invaliditāti skaita pieaugums – šādu personu kopskaits ir palielinājies kopumā par 19,2 tūkstošiem jeb 10,5%. Būtiski atzīmēt, ka šie dati attiecas tikai uz tām personām, kurām ir piešķirta invaliditāte, nevis visiem tiem cilvēkiem, kas saskaras ar kādiem funkcionāliem traucējumiem. Kopējais tādu iedzīvotāju skaits, kam ir dažādas pakāpes redzes, dzirdes, kustību vai garīga rakstura traucējumi, ir lielāks, taču precīzi statistikas dati par šo cilvēku skaitu nav pieejami [LKA KMI 2024a].

Lai gan līdz šim kultūrpolitikas dokumentos un ikdienas praksē Latvijā biežāk tiek lietots jēdziens “pieejamība”, tomēr pakāpeniski likumdošanā, politikas dokumentos un pēc Valsts valodas centra ieteikuma tiek **nošķirti jēdzieni “pieejamība” un “piekļūstamība”** [Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls 2024]. Šā pētījuma ietvaros jēdziens “piekļūstamība” tiek saprasts kā dažādu mērķgrupu iespējas piekļūt kultūras pakalpojumiem, precēm un infrastruktūrai, savukārt ar jēdzienu “pieejamība” tiek saprasta kultūras pakalpojumu, preču un objektu piedāvājuma esamība kopumā. Šī pieeja ir balstīta Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) dokumentā “Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 21. vispārējie komentāri” [UN CESCR 2009] sniegtajā jēdzienu skaidrojumā.¹

Pētījuma **mērķis** ir personu ar funkcionāliem (kustību, redzes, dzirdes, garīga rakstura) traucējumiem vajadzību padziļināta izpēte četrās piekļūstamības dimensijās (fiziskā, finansiālā, sociālā un informācijas), lai strukturētā veidā fiksētu šo auditorijas grupu viedokli par aktuālo kultūras piekļūstamības situāciju Latvijā un identificētu galvenās un lokāli specifiskās problēmas, kā arī iespējamus risinājumus kultūras piekļūstamības uzlabošanai. Ar pētījuma palīdzību autore vēlas uzturēt aktīvu dis-

¹ Detalizētāks jēdzienu raksturojums atrodams: Pfeifere, D., Tjarve, B. (2023). Kultūras pieejamības un piekļūstamības jēdzienu izpratnes problemātika. *Latvijas Nacionālā bibliotēka: Zinātniskie raksti*, Vol. 11, pp. 365–381. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1345982.html> (skatīts 10.03.2024.)

kusiju, turpināt latviskās terminoloģijas sistemātisku attīstību, kā arī veicināt kultūras nozares esošo un topošo profesionāļu izpratni un empātiju piekļūstamības jautājumu risināšanā savā praktiskajā darbā.

Kā galvenie pētījuma jautājumi izvirzīti:

(1) Kādas ir personu ar funkcionālajiem traucējumiem vajadzības un viņu vērtējums par pašreizējo kultūras piekļūstamību Latvijā?

(2) Kam un kāda veida uzlabojumi un risinājumi būtu jāievieš kultūras piekļūstamības uzlabošanai Latvijā?

Teorētiskais pamatojums

Personu ar funkcionāliem traucējumiem tiesības pilnvērtīgi piedalīties kultūras dzīvē izriet no cilvēka pamattiesībām, kas cita starpā iekļauj arī kultūras tiesības [LKA KMI 2024a]. Kultūras tiesību pamatprincipi definēti 1948. gada ANO dokumentā “Vispārējā cilvēktiesību deklarācija”, nosakot, ka “katram cilvēkam kā sabiedrības loceklim ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu un viņa personības pašcieņas uzturēšanai un brīvai attīstībai nepieciešamo tiesību īstenošanu ekonomiskajā, sociālajā un kultūras jomā ar nacionālo pasākumu palīdzību un starptautiskās sadarbības ceļā un atbilstoši katras valsts struktūrai un resursiem” (22. pants), un “katram cilvēkam ir tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tā labumus” (27. pants) [United Nations 1948: 22, 27].

Virzoties uz iekļaujošu kultūru un iekļaujošu sabiedrību, būtiska uzmanība tiek pievērsta personu ar invaliditāti kultūras tiesību nodrošināšanai. ANO dokumentā “Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām” (*UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*) noteikts, ka “dalībvalstis atzīst personu ar invaliditāti tiesības piedalīties kultūras dzīvē vienlīdzīgi ar citiem un veic atbilstošus pasākumus, lai nodrošinātu, ka personām ar invaliditāti:

- a) ir piekļuve kultūras materiāliem piekļūstamos formātos;
- b) ir piekļuve televīzijas programmām, filmām, teātrim un citiem kultūras pasākumiem piekļūstamos formātos;
- c) ir piekļuve kultūras pasākumu vai pakalpojumu vietām – teātriem, muzejiem, kinoteātriem, bibliotēkām un tūrisma pakalpojumiem, un pēc iespējas ir piekļuve valsts nozīmes kultūras pieminekļiem un objektiem” [United Nations 2006: 30].

Dokumentā noteikts arī, ka “personām ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem ir tiesības uz savas īpašās kultūras un valodas identitātes, tostarp zīmju valodas un nedzirdīgo kultūras atzīšanu un atbalstu” [United Nations 2006: 30]. Konvencijas preambula nosaka septiņus dažādus pamatprincipus, kas jāievēro, lai konvencija īstenotos, un viens no šiem principiem ir piekļūstamība.

Pakalpojumu piekļūstamības problemātika personām ar invaliditāti pētīta gan kultūras piekļuves un sabiedrības līdzdalības kultūras procesos kontekstā [Deffner et al. 2015; Hall 2016; Howe et al. 2016; Gratton 2019; Hadley, McDonald 2020; Dubiel 2020; Pressman, Schulz 2021; Wexler, Derby 2022; Leahy, Ferri 2022; Guffey 2023; Cachia 2023; Leahy, Ferri 2023], gan starpdisciplināri invaliditātes studiju diskursa ietvaros [Titchkosky 2011; Persson et al. 2014; Watson, Vehmas 2020; Berger, Wilbers 2021; Egard et al. 2022; Brown et al. 2023]. Personu ar invaliditāti vajadzību izpēte un apzināšana ir pavērusi dziļāku izpratni arī par kultūras piekļūstamības jēdzienā ietvertajām nozīmēm [Pfeifere, Tjarve 2023].

Lai gan jēdziens “piekļūstamība” bieži vien vairāk tiek saprasts saistībā ar fizisko jeb vides piekļūstamību, taču jāņem vērā, ka tas ietver arī citas izpausmes. Pētnieki norāda uz piekļūstamības jēdziena divējādo dabu – no vienas puses, tas iekļauj fizisko piekļūstamību (kurā būtiska nozīme ir cilvēka ķermeņa funkcionālajām spējām un sensoro maņu – redzes, dzirdes, ožas, taustes, garšas – pielietošanas spējām), bet, no otras puses – uztveres piekļūstamību, kuras stūrakmens ir cilvēka prāts un tā funkcionālās iespējas, kas saistītas gan ar cilvēka mentālās veselības stāvokli, gan izglītību, dzīvesveidu un intelektuālās darbības režīmu [Deffner, Alex et al. 2015]. Līdz ar to, domājot par kultūras piekļūstamību personām ar invaliditāti (un plašākā nozīmē – cilvēkiem ar dažāda veida funkcionāliem ierobežojumiem), ir jāņem vērā, lai tiktu nodrošināti tādi piekļūstamības aspekti kā: **fiziskās vides piekļūstamība**, kas primāri svarīga personām ar kustību traucējumiem, bet plašākā nozīmē attiecināma arī uz citām sabiedrības grupām – piemēram, senioriem, cilvēkiem ar īslaicīgiem kustību ierobežojumiem, ģimenēm ar maziem bērniem u. c.; **sensorās vides piekļūstamība**, kas primāri svarīga cilvēkiem ar redzes un dzirdes traucējumiem, bet attiecināma arī uz citām sabiedrības grupām – piemēram, senioriem, cilvēkiem ar īslaicīgiem vai nelieliem sensorās uztveres traucējumiem u. c.; **informācijas uztveres piekļūstamība**, kas primāri svarīga cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, tomēr plašākā nozīmē attiecināma uz visiem sabiedrības locekļiem [Pfeifere, Tjarve 2023].

Savukārt, domājot par dažādu sabiedrības mērķa grupu iespējām iekļauties kultūras procesos plašākā nozīmē, ne tikai personu ar funkcionāliem traucējumiem iespēju kontekstā, kultūras piekļūstamība ietver arī tādus aspektus kā cilvēka ienākumu līmenis, dzīvesvietas atrašanās ģeogrāfiskais novietojums (pilsēta, lauku teritorijas), piederība kādai etniskai, reliģiskai, dzimuma, vecuma vai citai sociālai grupai u. tml.

ANO dokumentā “Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 21. vispārējie komentāri” [UN CESCR 2009] kultūras piekļūstamība tiek definēta kā “efektīvas un konkrētas iespējas indivīdiem un kopienām pilnībā baudīt kultūru, kam visi fiziski un finansiāli bez diskriminācijas var piekļūt gan pilsētās, gan lauku apvidos. Būtiski, lai tiktu nodrošināta un atvieglota piekļuve vecāka gadagājuma cilvēkiem, personām ar invaliditāti, kā arī trūcīgām personām.

Pieklūstamība ietver arī ikviena tiesības meklēt, saņemt un dalīties ar informāciju par visām kultūras izpausmēm” [UN CESCER 2009].

Līdz ar to šā pētījuma ietvaros, lai izpētītu personu ar funkcionāliem traucējumiem vajadzības un galvenos kultūras pieklūstamības šķēršļus Latvijā, tiks analizēti šādi kultūras pieklūstamības aspekti:

1. **fiziskā pieklūstamība**, ar to saprotot gan teritoriālo, gan transporta, gan apkārtējās vides, ēku, telpu u. c. pieklūstamību;
2. **finansiālā pieklūstamība**, ar to saprotot spēju iegādāties biļetes vai samaksāt par pakalpojumiem, kā arī segt citas ar kultūras apmeklējumu saistītās izmaksas;
3. **sociālā pieklūstamība**, ar to saprotot sociālo barjeru pārvarēšanu, kas var būt saistītas ar sabiedrības neiecietību vai neizpratni, zemu pašnovērtējumu un bailēm iekļauties sabiedrībā u. tml.;
4. **informācijas pieklūstamība**, ar to saprotot gan pieklūstamu informāciju konkrētām mērķgrupām, gan informāciju par pieklūstamību.

Pētījumā izmantotā kultūras pieklūstamības aspektu klasifikācija tika veidota, balstoties uz ANO dokumenta “Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 21. vispārējie komentāri” [UN CESCER 2009] kultūras pieklūstamības definīcijā ietvertajiem pieklūstamības komponentiem, ņemot vērā arī citu pētnieku izstrādātos konceptuālos pieklūstamības modeļus kultūras un starpdisciplinārā kontekstā [Jensen, Villumsen, Petersen 2014; Berding, Gather 2018; UNICEF 2019].

Metodoloģijas raksturojums

Pētījums īstenots laikā no 2023. gada 12. jūnija līdz 2024. gada 31. maijam. Pētījumā izmantota kvalitatīvā metodoloģija. Kā empīrisko datu ieguves metodes izmantotas fokusgrupu diskusijas un padziļinātas, daļēji strukturētas intervijas (t. sk. grupu intervijas). Galvenās pētījuma mērķgrupas ir personas ar funkcionāliem traucējumiem (dzirdes, redzes, kustību un garīga rakstura), kā arī to intereses pārstāvošās nevalstiskās organizācijas. Pētījuma ietvaros organizētas un īstenotas šādas fokusgrupu diskusijas un grupu intervijas:

1. personas ar redzes traucējumiem (18.10.2023., n=7);
2. personas ar kustību traucējumiem (30.10.2023., n=5);
3. personas ar dzirdes traucējumiem (nedzirdīgi un vārdzirdīgi cilvēki, kuri ikdienā sazinās zīmju valodā) (19.12.2023., n=5);
4. personas ar dzirdes traucējumiem (cilvēki ar viegliem dzirdes traucējumiem) (21.01.2024., n=4);
5. personas ar vidēji smagiem garīga rakstura traucējumiem (15.02.2024., n=7; Sociālās rehabilitācijas un aprūpes centra “Saule” klienti un pēc diskusijas papildu saruna ar 3 centra darbiniecēm);
6. bērnu ar autiskā spektra traucējumiem vecāki (16.02.2024., n=3).

Tāpat pētījuma autores īstenoja astoņas padziļinātās, daļēji strukturētās intervijas ar ekspertiem – personu ar funkcionāliem traucējumiem interešu aizstāvības nevalstisko organizāciju pārstāvjiem. Tika izraudzītas organizācijas, kas pārstāv kādu no mērķgrupām (personas ar funkcionāliem traucējumiem), darbojas interešu aizstāvības jomā vai aktīvi līdzdarbojas argumentācijas veidošanā par kultūras pakalpojumu pieklūstamību konkrētām mērķgrupām. Informanti pārstāvēja šādas organizācijas: Latvijas cilvēku ar īpašām vajadzībām sadarbības organizācija “Sustento”, Invalīdu un viņu draugu apvienība “Apeiron”, Rīgas Vājredzīgo un Neredzīgo biedrība “Redzi mani”, Radošā apvienība “Colorize”, fonds “Nāc līdzās”, Viegglās Valodas aģentūra, Latvijas Epilepsijas slimnieku asociācija.

Pētījuma rezultāti

Lai sniegtu atbildes uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem, rezultātu sadaļa tiks strukturēta divās daļās – (1) personu ar funkcionālajiem traucējumiem vajadzības un viedoklis par pašreizējo kultūras pieklūstamību Latvijā, kā arī (2) mērķgrupu viedokļi par nepieciešamajiem uzlabojumiem kultūras pieklūstamības veicināšanā, kā arī par to atbildīgie.

1. Personu ar funkcionālajiem traucējumiem vajadzības un viedoklis par pašreizējo kultūras pieklūstamību Latvijā

Personu ar funkcionālajiem traucējumiem (turpmāk – FT) vajadzības un viedoklis tiks strukturēts, vispirms raksturojot kopējās vajadzības, kas būs aktuālas visām četrām mērķgrupām gan vispārīgi, gan pēc četriem teorētiskajā pamatojumā minētajiem pieklūstamības veidiem (fiziskā, finansiālā, sociālā, informācijas), bet pēc tam izceļot katrai no četrām mērķgrupām būtiskākās vajadzības.

Intervijās ar NVO pārstāvjiem, kas jau ilglaicīgi nodarbojas ar personu ar FT interešu aizstāvību, izskan vairāki komentāri, kas būtu raksturojami kā kopējas vajadzības visām mērķgrupām. Viens no tiem ir aicinājums domāt starpdisciplināri un ieviest pieklūstamības risinājumus, ņemot vērā to, ka vienam cilvēkam vienlaikus var būt vairāki FT veidi. Tāpat jāpievērš uzmanība, ka FT var būt pastāvīgi, pārejoši (piem., slimība, lūzums, pēc operācijas u. tml.) un situatīvi (liels troksnis, kas ietekmē dzirdamību, spoža saule, kas ietekmē redzamību u. tml.). Visos šajos gadījumos dažāda veida pieklūstamības risinājumi būs noderīgi krietni lielākai sabiedrības daļai nekā tikai personām ar invaliditāti. Šajā gadījumā noderīga var būt universālā dizaina pieeja [Steinfeld, Maisel 2012], kuras viens no pamatprincipiem vēsta par tādu risinājumu ieviešanu, kas ir būtiski dažiem, bet noderīgi daudziem.

Uzbrauktuve ir vajadzīga cilvēkam ratiņkrēslā, bet tā ir noderīga arī tad, ja cilvēks ir salauzis kāju un pārvietojas uz kruķiem, rokturis viņam ir vajadzīgs arī

tad, ja vairs nejūtas stabili, tas var būt gan traumas, gan insulta dēļ (...). Mēs bieži skatāmies šauri – mums pagastā nav neviena cilvēka ratiņkrēslā, tātad tas nav aktuāli, bet vajadzētu skatīties plašāk. Cilvēkiem tā vajadzība var rasties dzīves laikā – mazi bērni, seniori, var gadīties traumas.

Raksturojot **fizisko piekļūstamību** kultūras pakalpojumiem un infrastruktūrai, gan mērķgrupu pārstāvji, gan eksperti no NVO ir vienisprātis, ka šobrīd lielākās problēmas ir ne tikai fiziskās piekļūstamības risinājumu trūkums (ēkas bez liftiem, pacelļiem, bez rampām; marķējumu, skaidru norāžu trūkums), bet arī ieviesto risinājumu jēgpilnums. Informanti stāsta, ka bieži pastāvošie risinājumi nestrādā vai, redzot, ka tos izmanto reti, netiek uzturēti kārtībā, vai arī tiek izmantoti alternatīvi pielietojumi (piemēram, labierīcībās personām ar invaliditāti tiek izveidotas noliktavas – formāli šādas labierīcības ir nodrošinātas, bet brīžos, kad tās ir reāli nepieciešamas, to izmantošana nav iespējama vai rada necienīgus apstākļus). Tādējādi informanti ir ļoti kritiski pret formāli ieviestiem piekļūstamības risinājumiem, kuros izpildītas minimālās būvnormatīvu prasības, bet ieviestie risinājumi nav testēti kopā ar reālajiem to lietotājiem, un rezultātā šie risinājumi ir nepraktiski vai pat nelietojami, cilvēka cieņu aizskaroši. Tāpat kritiku izpelnās risinājumi, kurus persona ar FT nevar izmantot patstāvīgi, bet tā vietā viņiem ir iepriekš jāzvana, jāpiesaka savs apmeklējums. Kā ieteikums fiziskās piekļūstamības uzlabošanai no informantiem izskan – jebkurā no jauna būvētā vai rekonstruētā ēkā vai publiskajā vidē pasūtītājam projektēšanas un izstrādes laikā jāpieaicina piekļūstamības eksperti un/vai mērķgrupu pārstāvji, šīm konsultācijām ir jābūt sistemātiskām. Tāpat jāmeklē iespēja jau ieviestos un nepilnīgos risinājumus mainīt un uzlabot (piemēram, nevis poga pie ārdurvīm, pēc kuras piespiešanas tiek izsaukts darbinieks, bet gan poga, kas atver automātiskās durvis un ļauj patstāvīgi iekļūt ēkā).

Vērtējot **finansiālo piekļūstamību**, informanti kopumā atbalsta viedokli, ka personām ar invaliditāti nebūtu pilnīgi viss kultūras saturs jānodrošina bez maksas, bet gan jāpiedāvā ar atlaidēm, lai tādējādi radītu lielāku atbildības sajūtu gan pret saturu, gan pret apmeklēto organizāciju un māksliniekiem. Atlaides personām ar FT ir ļoti būtiskas, ņemot vērā samazinātās iespējas iesaistīties darba tirgū vai augstāk atalgotos amatos. Vienlaikus informanti vērš uzmanību, ka atlaides uz kultūras notikumiem tiek piešķirtas tikai personām ar invaliditātes apliecību, nevis visa veida FT. Tāpat lielākoties atlaides piemērotas tikai 1. un 2. grupas invaliditātes apliecības īpašniekiem, ne 3. invaliditātes grupai.

Domājot par **sociālo piekļūstamību**, informanti visvairāk izceļ sabiedrības vājās zināšanas un zemo izpratni par personām ar FT, kas bieži vien var novest pie apzinātas vai neapzinātas, atklātas vai slēptas diskriminācijas gadījumiem (piemēram,

organizē pasākumu, kas ir piekļūstams, bet personas ratiņkrēslā nosēdina pie atsevišķa galdiņa, atdalīti no citiem viesiem). Kultūras darbinieku un citu ieinteresēto pušu zināšanu un izpratnes trūkums bieži vien izraisa arī attieksmes problēmas, kas veido sociālās piekļūstamības barjeras un nevēlēšanos personām ar FT apmeklēt konkrēto organizāciju vai pasākumu. Zināšanu trūkums tiek izcelts jau ēku būvniecības/renovācijas procesā – informanti kritizē gan dažādu ministriju pārstāvju, gan būvniecības projektu pasūtītāju, gan arhitektu zināšanu trūkumu – trūkst sadarbības un empātijas dažādu lietotāju vajadzību apzināšanā, tāpat pietrūkst zināšanu par dažādu piekļūstamības risinājumu tehniskajām iespējām un variācijām.

Lai cilvēks ratiņkrēslā nokļūtu Rīgas pili, ir vismaz trīs vai četriem cilvēkiem jānes no noliktavas tāda milzīga uzbrauktuve, kas nobloķē visiem ceļu, izskatās drausmīgi, uzreiz visi pievērš uzmanību: "Re, kur invalīds iet!" (..) Neieklusāmies cilvēkos un bieži vien neiedomājamies, kā tas cilvēks varētu justies.

Izpratnes trūkums cieši saistās arī ar empātijas trūkumu un jau iepriekš pieminēto fiziskās piekļūstamības risinājumu ieviešanas jēgpilnumu. Brīdī, kad ēkas būvniecības vai renovācijas procesā jādomā par vietu zālē personām ratiņkrēslā, ļoti bieži tiek meklēts vienkāršākais variants, kas nerada iekļaujošu vidi.

Piemēram, kādā koncertzālē mēs arī daudz diskutējām par to, kur tad koncertzālē varētu tos invalīdus likt, piemēram, ratiņkrēslā. Un mums arhitekti saka, ka mēs viņus pirmajā rindā, – un viss. Bet, ja nu tu negribi sēdēt pirmajā rindā? Bet, ja nu tu esi ar draudzeni atnācis un tu tur gribi pēdējā rindā sēdēt varbūt vai pa vidu sēdēt kaut kur; ja nu tev redze varbūt, ka nav tik laba, vai tu negribi, lai tevi visur izbīda priekšā, tu esi kautrīgs pēc savas būtības? Tomēr tām izvēles iespējām kaut kādām jābūt.

Informanti uzskata, ka izpratni, īpaši par fiziskās piekļūstamības risinājumu ieviešanu, pakāpeniski izdodas mainīt un uzlabot, bet sarežģītākais ir izmainīt attieksmi. Informanti dalās pieredzē, ka bērnu vidū nav sastopams tik daudz aizspriedumu kā pieaugušo vidē. Tomēr kopumā attieksmes maiņa sabiedrībā ir vislēnākais no procesiem piekļūstamības uzlabošanā. Intervijās izskan dažādi piemēri par to, kā ēkā fiziskā piekļūstamība ir nodrošināta, taču tas tik un tā personai ar FT neliek justies gaidītai, jo trūkst laipnas, draudzīgas, pozitīvi uzņemošas attieksmes.

Tas smagākais, ar ko mums ikdienā nākas sadzīvot, ka daudzās vietās, iestādēs, notikumos, situācijās, kurās mēs jau tāpat jūtamies neērti, bet mums vēl norāda, atgādina, paziņo un iebaksta – jūs te traucējat, jūs te neiederaties...

Ar šo es nekad neesmu saskārusies, esot ārpus Latvijas, tas ir izteikti šeit, uz vietas, ka tu visu laiku jūties kā tāds traucēklis, tāpēc ka tu vai tavs bērns neuzvedas

tā, kā ir ielānojis tas cilvēks pretī, kam patiesībā būtu tevi jāsaģaida un jāpalīdz kultūru piedzīvot.

Pētījuma autores uzskata, ka sociālās piekļūstamības barjeras lielākoties veidojas tāpēc, ka šobrīd Latvijā personas ar FT joprojām ir “neredzamas” – salīdzinoši maz apmeklē pasākumus un organizācijas, līdz ar to tiem, kam ikdienā ģimenes vai tuvākā lokā nav tiešas saskarsmes ar personām ar FT, joprojām ir daudz baiļu un aizspriedumu. Kultūras darbiniekiem trūkst zināšanu par to, kā rīkoties tad, ja uz organizāciju vai pasākumu atnāk persona ar FT. Šādās situācijās fokusgrupu diskusiju informanti norāda, ka labākais un vienkāršākais risinājums sociālās piekļūstamības veicināšanai ir vienkārši jautāt “kā es tev varu palīdzēt?” Un reaģēt, rīkoties atbilstoši atbildei. Tāpat informanti uzsver, ka piekļūstamības veicināšanā proaktivitāte ir jāizrāda tieši pašiem kultūras darbiniekiem, kultūras pakalpojumu sniedzējiem. Personas ar FT ilgus gadus nav tikušas gaidītas publiskajā telpā, ir saņēmušas dažāda veida atraidījumus un negatīvu attieksmi – lai šo barjeru lauztu, tieši kultūras organizācijām pašām ir jāuzmeklē šī auditorijas daļa un jāatver organizāciju durvis. Tiek uzsvērts, ka ir jāmaina kultūras darbinieku vidū populārais mīts par to, ka “mūsu novadā šādu cilvēku nav”, jo statistikas dati uzrāda, ka šādi cilvēki ir visur, vien publiskajā telpā neredzami.

Kā noslēdzošās intervijās un fokusgrupu diskusijās tika apspriestas **informācijas piekļūstamības** vajadzības. Jāuzsver, ka šeit tika uzklaušīti informantu viedokļi no diviem aspektiem: (1) informācijas pieejamība par piekļūstamības risinājumiem konkrētā pasākumā vai organizācijā (vai un kā auditorija tiek informēta par izmantotajiem piekļūstamības risinājumiem), (2) informācijas piekļūstamība dažādām mērķgrupām, respektīvi, – alternatīva kultūras satura atveide. Piemēram, personām ar redzes traucējumiem būs svarīgi, ka vizuālais saturs tiek atveidots audio vai taktilā formātā, savukārt personām ar dzirdes traucējumiem – audiālais saturs jāatveido vizuālā formātā (piemēram, starpbrīža zvani teātrī). Personām ar garīga rakstura traucējumiem svarīgākā būs informācijas nodošana saprotamā veidā, vēlams – vieglajā valodā. Jāpievērš uzmanība runas ātrumam, valodas sarežģītībai (izvairīties no specifiskas terminoloģijas lietošanas, sarežģītām teikumu konstrukcijām u. tml.). Runas ātrums ir būtisks arī personām ar dzirdes traucējumiem – īpaši tad, ja informāciju ir paredzēts tulkot zīmju valodā. Arī, izstrādājot dažādus komunikācijas un informatīvos materiālus, abām šīm mērķgrupām būtu vēlams izmantot vieglo valodu.

Diskutējot par informācijas pieejamību par piekļūstamības risinājumiem, informanti aicina kultūras iestādēm mājaslapās un informatīvajos materiālos pilnvērtīgi atspoguļot piekļūstamības informāciju. Pirmkārt, svarīgi norādīt informāciju par piekļūstamību un risinājumiem ēkai (infrastrukturai).

Pārsvarā jau ir tā – ir uzrakstīts vienkārši “ir pieejams cilvēkiem ratiņkrēslos”, un vairāk nekādas informācijas nav. Bet, kā ir pieejams? (..) Vairākos gadījumos bijis tā, ka aizbraucu, un izrādās, ka īstenībā nav pieejams. Par tām pašām uzbrauktuvēn, kuras ir gandrīz vai vertikālas. Nebūtu slikti, ja būtu vizuāls materiāls, teiksim, fotogrāfijas vai kaut kādi video klipiņi ielikti.

Otrkārt, būtiski norādīt informāciju par dažāda veida priekšnosacījumiem un kairinātājiem konkrētā kultūras pasākuma saturā vai formātā. Tas ir īpaši svarīgi tādi mērķgrupai kā epilepsijas slimnieki, kuriem nav redzamu FT, bet kuru kultūras pieredzi var negatīvi ietekmēt atsevišķi izrādes vai filmas elementi, kas var izraisīt lēkmes. Tas nozīmē, ka organizācijām rūpīgi jāparedz, kāda veida informācija jāapkopo pirms skatītāju uzņemšanas (piemēram, stroboskopa izmantojums, jebkāda veida gaismas ņirboņa, ritmiskas, straujas gaismu maiņas un raustīšanās, spalgas skaņas u. tml.). Līdzīgas vajadzības ir arī daļai personu ar garīga rakstura traucējumiem. Savlaicīgi pabrīdinot apmeklētāju un nodrošinot šāda veida informāciju, ir iespējams vai nu pieņemt lēmumu konkrēto pasākumu neapmeklēt, vai arī tam pienācīgi sagatavoties (zāļu lietojums, saulesbrīļi, skaņu slāpējošu austiņu paņemšana līdzī vai tml.). Informācijas par piekļūstamību nodrošināšana ir salīdzinoši vienkāršākais no piekļūstamības veicināšanas veidiem – šāda veida risinājumu ieviešana organizācijas ikdienas darbā lielākoties neprasa pat papildu finanšu līdzekļus, bet parādīs rūpes, attieksmi un empātiju, uzlabojot kultūras pieredzi personām ar FT.

Mēģinot izcelt būtiskākos piekļūstamības ierobežojumus vai nepieciešamos uzlabojumus specifiskajām mērķauditorijas grupām, pētījuma autore piedāvā šīs vajadzības apkopot pārskatāmā veidā tabulā (1. tabula).

Kopumā tabulā labi redzams, ka, domājot par piekļūstamības uzlabošanu, kultūras organizācijām uzmanība jāvērs daudz dažādos virzienos, un vairāk nekā skaidrs, ka vienai organizācijai uzreiz un īsā laikā ieviest visus šos risinājumus, kas atbalstītu visas četras mērķgrupas visās piekļūstamības dimensijās, nav iespējams. Informanti intervijās un diskusijās uzsvēra to, ka svarīgi sākt kaut maziem solīšiem, pakāpeniski, regulāri un mērķtiecīgi ieviešot piekļūstamības risinājumus. Tāpat tikai daļa no šiem risinājumiem ir tādi, kas ir finansiāli ietilpīgi – liela daļa no risinājumiem neprasa papildu līdzekļu ieguldījumu (piemēram, izstādes dizaina veidošana tā, lai uzlabotu piekļūstamību, – lielākiem burtiem, lielākiem kontrastiem) vai arī prasa tikai nedaudz vairāk papildu darba. Svarīgākais – risinājumu ieviešana prasa empātiju un vēlmi tos ieviest.

1. tabula

Četru mērķauditorijas grupu svarīgākās piekļūstamības vajadzības kultūras pakalpojumiem un infrastruktūrai

	Personas ar redzes traucējumiem	Personas ar dzirdes traucējumiem	Personas ar kustību traucējumiem	Personas ar garīga rakstura traucējumiem
Fiziskā piekļūstamība	Droša, saprotama apkārtējā vide, kurā ir viegli orientēties, – marķējumi, kontrasti, lieli uzraksti, informācija atbilstošā augstumā, piemērots apgaismojums, izvairīšanās no pelēkajām krāsām telpu dizainā. Vizuālās informācijas atveidojums audio vai taktilā formātā (audiogidi, QR kodi ar audio informāciju pie eksponātiem, audioapraksti filmām vai izrādēm, taktila informācija gan Braila rakstā, gan mākslas darbu kopijas un atdarinājumi).	Audīālās informācijas atveidojums vizuālā, tekstuālā vai video formātā (t. sk. zīmju valodas tulkojums, subtitri, videogidi, QR kodi ar video informāciju u. tml.). Titru ekrāna atbilstošs novietojums.	Patstāvīgu, bez citu palīdzības izmantojamu piekļūstamības risinājumu nodrošinājums. Viena sliekšņa vai viena pakāpiena problēmas risinājumi (fiziskā piekļūstamība it kā nodrošināta, bet palicis viens, patstāvīgi nepārvarams šķērslis). Uzbrauktuvju (rampu, pandusu) izveide piemērotos platumos, leņķos, ar atbilstošu segumu. Pieejami funkcionējoši, regulāri tehniski pārbaudīti lifti un pacelāji. Iespēja patstāvīgi izvēlēties sēdvietu zālē.	Saprotama, droša un atbalstoša apkārtējā vide. Drūzmēšanās iespēju samazinājums. Iepriekšēja informēšana par dažāda veida kairinātājiem (īpaši svarīgi personām ar sensoro jūtīgumu).
Finansiālā piekļūstamība	Motivējoša atlaižu politika.	Motivējošāka atlaižu politika (atlaižu nepieciešamība arī invaliditātes 3. grupai; izrādēs, kur tiek nodrošināti titri, nākas izvēlēties dārgākās sēdvietas).	Skaidri norādīta biļešu cenu politika personām ar invaliditāti un personām ratiņkrēslā (šobrīd ir atšķirīgas pieejas). Skaidri norādīta atlaižu politika asistentam. Atlaižu politika precīzi norādīta gan iestādes mājaslapā, gan biļešu tirdzniecības platformās. Iespēja patstāvīgi iegādāties biļetes, nevis prasība zvanīt un pieteikt savu apmeklējumu.	Risinājumi un atbalstoša atlaižu politika apmeklētājiem, kam sensorās pārslodzes dēļ nākas pamest pasākumu, tajā pavadot vien īsu brīdi.

Sociālā pieklūstamība	Laipna, draudzīga, atbalstoša attieksme. Palīdzības sniegšana tad, ja tas ir nepieciešams un tiek lūgts.	Atbalstoša, iecietīga attieksme (piem., kad sakāmo lūdz atkārtot; aicinājums izvairoties no kliegšanas, lai “labāk” dzirdētu).	Laipna, draudzīga, atbalstoša attieksme. Palīdzības sniegšana tad, ja tas ir nepieciešams un tiek lūgts. Empātija pret dažādiem acu augstumiem (piem., neaizsegt skatu cilvēkam ratiņkrēslā).	Atbalstoša, laipna un draudzīga attieksme, nevis aizrādījumi.
Informācijas pieklūstamība	Tiešsaistes saturs formātā, ko ekrānlasīšanas programmas atpazīst, veidot attēlu aprakstus. Tiešsaistes biļešu tirdzniecības platformu pielāgojumi ekrānlasīšanas programmām.	Ikonu izmantojums pasākumu aprakstos (zīmju valodas tulkojums (simbols ar divām rokām) vai titri (simbols ar “T” burtu)). Mērķauditorijai paredzēto aprakstu un informācijas materiālu pieejamība vieglajā valodā, ņemot vērā zīmju valodas kā dzimtās valodas vienkāršoto gramatiku.	Pirms apmeklējuma ir pieejama detalizēta informācija par pieklūstamību organizācijas mājaslapā (foto un video formātā atspoguļots maršruts un risinājumi). Regulārs darbs pie pieklūstamības risinājumu uzturēšanas un uzlabošanas, ņemot vērā, ka šajā mērķgrupā informācija tiek izplatīta no mutes mutē.	Pirms apmeklējuma ir pieejama detalizēta informācija par norises vietu, telpu izvietojumu, biļešu iegādes kārtību, pasākuma ilgumu, kairinātājiem u. tml. Informācija pieejama vieglajā valodā ar papildinošiem vizuāliem materiāliem vai video formātā. Filmas ieskaņotas latviešu valodā, nevis oriģinālvalodā ar subtitriem latviski.

Autoru apkopojums. Avots: autoru veiktās fokusgrupu diskusijas un grupu intervijas.

2. Kam un kāda veida uzlabojumi un risinājumi būtu jāievieš kultūras pieklūstamības uzlabošanai Latvijā?

Pētījuma rezultātu otrajā daļā autore apkopo mērķgrupu viedokļus par to, kam būtu jāuzņemas atbildība par pieklūstamības veicināšanu un uzlabošanu Latvijā un kāda veida risinājumi dažādos līmeņos būtu jāievieš. Fokusgrupu diskusijās un grupu intervijās informantiem tika jautāts “Kas un kam, jūsuprāt, būtu jādara, lai Latvijā uzlabotos kultūras (pasākumu) pieklūstamība personām ar funkcionāliem traucējumiem?” Kā piemēri dažādiem atbildības līmeņiem tika minētas – pašas personas ar FT, pārstāvniecības nevalstiskās organizācijas, kultūras organizācijas, pašvaldības, Kultūras ministrija u. tml. Informantu viedokļi tālāk arī tiks strukturēti šajos atbildības līmeņos, papildinot ar tādiem, kas izskanēja diskusijās.

Pirmkārt, mērķgrupu pārstāvji uzsver **paši savas aktivitātes nozīmi** pieklūstamības uzlabošanā, ļoti labi apzinoties – ja paši būs aktīvāki kultūras patērētāji, arī

kultūras pasākumu organizatori ātrāk spēs pielāgot savus produktus dažādām vajadzībām.

Īstenībā pašiem jau arī vajag būt aktīvākiem. Jo nu, man liekas, ka dažam labam, liekas, rodas tāds iespaids, ka nemaz negribas, nevajag pašiem cilvēkiem ar invaliditāti; negrib viņi to darīt. Jo nu maz tās aktivitātes ir, kurās piedalās cilvēki ar invaliditāti. Aiziet kaut kādi divi, trīs cilvēki uz to pašu teātri. Vajadzētu, lai būtu vairāk, būtu vairāk redzami. Cilvēki būtu vairāk sabiedrībā, piedalītos aktīvāk. Man liekas, ka tas arī palīdzētu.

Vienlaikus informanti, kas piedalījās fokusgrupas diskusijā personām ar kustību traucējumiem, uzsvēra, ka šo gadu laikā ir jau noguruši no nemītīgās cīņas par savām tiesībām, un gribētu vienkārši dzīvot un baudīt kultūru, nevis regulāri aizrādīt, sūdzēties, rakstīt vēstules u. tml. Šajā brīdī nozīmīgu lomu ieņem personu ar FT **interesu pārstāvniecības nevalstiskās organizācijas**, kas sniedz atbalstu un pārstāv interešu ministriju, pašvaldību, tiesībsarga līmenī vai pat tiesvedībā. Piemēram, interešu aizstāvības biedrībai "Apeirons" ir liela pieredze, iesūdzot tiesā organizācijas, kas nav ieviesušas vai formāli ieviesušas fiziskās piekļūstamības risinājumus. Tāpat NVO pārstāvji nodarbojas ar sabiedrības izglītošanu (organizē seminārus, apmācības, piedalās publiskās diskusijās), sniedz atzinumus un ekspertīzes (apseko organizācijas, konsultē organizācijas būvniecības procesā) u. tml. Ļoti nozīmīga NVO funkcija ir informācijas izplatīšana saviem biedriem – NVO mājaslapas, sociālie tīkli un galvenokārt iekšējie saziņas līdzekļi reizēm ir galvenā platforma, kurā mērķgrupu pārstāvji saņem informāciju par kultūras pasākumiem. Šo kā īpaši būtisku NVO funkciju fokusgrupu diskusijās izcēla personas ar dzirdes traucējumiem.

Kā nākamo atbildības līmeni informanti min **Kultūras ministriju**. No interešu pārstāvniecības NVO izskan kritisks viedoklis par to, ka valsts kultūrpolitikas dokumentu līmenī pieejamība un piekļūstamība definētas kā prioritāte, bet faktiski šobrīd risinājumu ieviešanā iniciatīva pārsvarā nāk no personu ar invaliditāti interešu aizstāvības NVO, vai arī no atsevišķu kultūras organizāciju aktīvas pašiniciatīvas. Respektīvi – iztrūkst vienotu, sistēmisku risinājumu valsts un pašvaldību līmenī.

Mums ir problēma tā, man šķiet, ka ir tur kaut kas, tur kaut kas, tur kaut kas, bet nav tāda vienota valsts skatījuma, kurp mēs ejam. Un man šķiet, ka nav tāda sistēmiska ideja – jā, mēs gribam Latvijā kā valstī padarīt kultūru pieejamu un piekļūstamu, punkts. Un tad mēs valsts naudu tērējam pieejamām, piekļūstamām lietām. Tad mēs veidojam kaut kādas programmas, tad mēs to darām kaut kā vienoti no augšas. Šobrīd ir tikai tādi mazi, jauki, ļoti spilgti, gaiši piemēri, viņi ir diezgan daudz, bet viņi ir tādi haotiski dažādās vietās.

Arī fokusgrupu diskusiju dalībnieki uzsver, ka tieši Kultūras ministrijai, cieši sadarbojoties ar Labklājības ministriju, nevalstiskajām organizācijām un izglītības iestādēm, šobrīd būtu jāuzņemas iniciatīva un jānodarbojas ar sistemātisku risinājumu ieviešanu kā minimums savās padotības iestādēs, bet ideāli – visā nozarē kopumā. Kultūras ministrijas uzdevums būtu ne tikai strādāt pie vispārīgiem kultūrpolitiskiem uzstādījumiem, bet radīt konkrētus risinājumus, deleģēt savām padotības iestādēm šo risinājumu obligātu ieviešanu un arī rūpīgi sekot līdzi un kontrolēt, vai piekļūstamība tiešām tiek nodrošināta. Tāpat Kultūras ministrijai jādomā par apmācību organizēšanu kultūras darbiniekiem, lai nodrošinātu izpratnes veidošanos par personu ar funkcionāliem traucējumiem vajadzībām. Kā vēl viens ierosinājums no NVO pārstāvjiem ministrijai izskan aicinājums veidot valstiska līmeņa atbalvojumu kultūras organizācijām par veiksmīgu piekļūstamības risinājumu ieviešanu, tādējādi veicinot pozitīvo motivēšanu. Personas ar redzes traucējumiem fokusgrupas diskusijā uzsvēra, ka jāmeklē sistēmiski risinājumi valsts līmenī, lai prioritizētu audioaprakstu veidošanu kā vienu no būtiskākajiem fiziskās piekļūstamības veicināšanas risinājumiem personām ar redzes traucējumiem.

Kā pozitīvu iniciatīvu informanti vērtē 2021. gadā īstenoto **Valsts kultūrkapitāļa fonda** mērķprogrammu “KultūrELPA”, kuras viens no atbalsta virzieniem bija tieši kultūras piekļūstamības veicināšana. Ņemot vērā šo pieredzi, informanti aicinātu kultūrpolitikas veidotājus domāt par piekļūstamības kā horizontāla kritērija iestrādāšanu ikvienā no kultūras projektu konkursiem Latvijā.

Līdzīgi kā Kultūras ministrijai, arī **pašvaldībām** būtu jāuzņemas daļa atbildības par piekļūstamības uzlabošanu un ieviesto risinājumu kontroli, īpaši uzsverot pašvaldību būvvalžu lomu. Personas ar kustību traucējumiem uzsver nepieciešamību uzraudzīt piekļūstamības risinājumu jēgpilnu ieviešanu būvniecības procesā, kas ir ārkārtīgi būtiski tieši šai mērķgrupai.

Kā vēl viens nozīmīgs atbildības līmenis intervijās un fokusgrupu diskusijās izskan **izglītības iestādes**. Informanti izceļ vairākas augstskolas: Rīgas Tehniskā universitāte ir atbildīga par jauno arhitektu apmācību, un ir būtiski, ka studiju programmās pietiekamā daudzumā iekļauta informācija par fiziskās piekļūstamības risinājumu nepieciešamību un to plašajām iespējām. Pašlaik izpratne par fiziskās piekļūstamības risinājumiem jaunbūvju vai rekonstrukciju projektos ir kritiska, fiziskās piekļūstamības risinājumi tiek ieviesti, vien formāli ievērojot minimālās prasības. Tāpat tiek izcelta arī Latvijas Kultūras akadēmija un citas augstskolas, kas sagatavo nākamos māksliniekus un kultūras darbiniekus, – ja jaunieši jau studiju procesā būs informēti un apzinātos piekļūstamības nozīmi, ir lielāka iespēja, ka Latvijā procesi sakārtosies ātrāk. Informanti izteica cerību, ka, mainoties paaudzēm, pakāpeniski uzlabosies kultūras piekļūstamība un izpratne par to, lai mēs nonāktu līdz līmenim, kur visi publiskie pasākumi un ēkas jau pēc noklusējuma būtu pieejami un piekļūstami visiem.

Informanti uzskata, ka arī **pašas kultūras organizācijas** nes atbildību par piekļūstamības veicināšanu, negaidot rīkojumu “no augšas” (piemēram, Kultūras ministrijas vai savas pašvaldības). Kā jau minēts iepriekš, ne vienmēr piekļūstamāku risinājumu ieviešana prasa papildu finanšu līdzekļus – daļu no risinājumiem ir iespējams ieviest, pārkārtojot organizācijas iekšējos resursus un darbības, ja tikai ir vēlme un apņemšanās to darīt. Piemēram, personas ar dzirdes traucējumiem fokusgrupās uzsvera titru nozīmi kultūras pasākumos, aicinot īpaši kino un teātra nozares pārstāvjus domāt par šo piekļūstamības risinājumu. Paši cilvēki ar dažāda veida funkcionāliem traucējumiem, viņu pārstāvētās nevalstiskās organizācijas ir atsaucīgas sadarbībai un konsultācijām un labprāt dalās pieredzē un zināšanās ar kultūras organizācijām, ja šāda iniciatīva tiek izrādīta. Tas, ko informanti uzsver kopumā, – kultūras pasākumu organizatori ir jāmācās un jāpapildina zināšanas (ar ministriju, NVO, augstskolu atbalstu) par to, kā rīkot piekļūstamākus pasākumus. Kopumā ir nepieciešams veicināt pašu kultūras iestāžu vēlmi uzņemt dažādus apmeklētājus, dažādas mērķgrupas. Kamēr dažāda veida piekļūstamības risinājumi nav organiski integrēti organizācijas darbībā, tie rada papildu darbu (rūpes) un, iespējams, apgrūtinājumus kultūras iestāžu darbiniekiem, tāpēc jādara viss, lai šie risinājumi pakāpeniski tiktu padarīti par pašsaprotamiem un ieviestiem “pēc noklusējuma”.

Noslēgumā informanti atzīst, ka nav viena pareizā risinājuma un nav viena atbildīgā par to, lai Latvijā uzlabotu kultūras pasākumu un infrastruktūras piekļūstamību – katrai no iesaistītajām pusēm, visiem iepriekš pieminētajiem organizāciju līmeņiem ir jāizdara savs “mājasdarbs” un jāiegulda darbs situācijas uzlabošanā. Tiesa gan, domājot par kultūras piekļūstamību, ir vērts distancēties un minēt plašāku problemātiku, ko izceļ arī informanti, – piekļūstamas kultūras iestādes ir mazāk aktuālas nekā piekļūstamas ārstniecības iestādes vai valsts un pašvaldību pakalpojumu sniegšanas vietas. Līdz ar to joprojām aktīvi jā rūpējas par cilvēku pamatvajadzībām, piemēram, daudzi cilvēki ar kustību traucējumiem joprojām netiek ārā no saviem dzīvokļiem, jo ēkās nav pacēlāju vai uzbrauktuvi. Īpaši ziemās situācija ar netīrītām ielām, uzbrauktuviem u. tml. rada daudz apgrūtinājumu. Tas vēlreiz liek atcerēties, ka mums kā valstij un kā sabiedrībai vēl daudz darba, lai nodrošinātu iekļaujošu vidi ne tikai kultūrā, bet arī sabiedriskajos procesos kopumā.

Secinājumi un rekomendācijas

Zinātniskā raksta akadēmisko pienesumu veido pētnieku piedāvātais teorētiskais skatījums, kurā pārskatāmā struktūrā analizētas personu ar funkcionāliem (kustību, redzes, dzirdes, garīga rakstura) traucējumiem vajadzības četrās piekļūstamības dimensijās (fiziskajā, finansiālajā, sociālajā un informācijas). Latvijā līdz šim izpratne par kultūras pieejamības un piekļūstamības jautājumiem balstījusies, galvenokārt, uz vispārēju jēdziena “pieejamība” lietojumu, nevis sistemātisku šo divu

jēdzienu nošķirumu vai detalizētāku izvērsumu un izpratni par dažādajām piekļūstamības dimensijām. Nākotnes pētījumu lauks iezīmētu arī niansētāku otras puses – dažādo auditorijas grupu – analīzi, jo pētnieces ļoti labi apzinās ierobežojumus, kādēļ nav iespējams funkcionālos traucējumus iedalīt tikai četrās pamatgrupās.

Izceļot būtiskākos empīriskās daļas secinājumus, kopumā informanti vērtē, ka kultūras piekļūstamības situācija Latvijā pēdējo 30 gadu laikā ir uzlabojusies, un īpaši šobrīd šiem jautājumiem tiek pievērsta pastiprināta uzmanība. Kā vienu no galvenajām problēmām, raksturojot personu ar funkcionāliem traucējumiem **vērtējumu** par kultūras piekļūstamību Latvijā, autores identificēja vispārējo zemo informētību sabiedrībā par šādu personu eksistenci un viņu vajadzībām. Lai gan starptautiskajā politiskajā dienaskārtībā tiek aktualizētas kultūras tiesības kā cilvēktiesību daļa un tādējādi tās pakāpeniski nonāk arī Latvijas politikas veidotāju uzmanības lokā, tomēr kultūras organizācijām un personām trūkst izpratnes, zināšanu un konkrētu instrumentu, lai ieviestu un pilnveidotu piekļūstamības risinājumus. Turklāt esošo risinājumu izmantošanu personām ar FT apgrūtina personāla neizpratne par dažādiem traucējumiem un prasmju trūkums komunicēt ar šīm mērķauditorijām gan kultūras pakalpojumu izveides procesā, gan saskaroties ar šīm grupām kā kultūras organizāciju apmeklētājiem.

Personu ar funkcionāliem traucējumiem **vajadzības** lielā mērā izriet no viņu funkcionālo traucējumu veida, lai arī daļa vajadzību pārklājas vai ir vispārējas, tostarp ārpus kultūras organizāciju kompetences (sociālās barjeras, fiziski ierobežojumi izkļūšanai no mājas u. tml.). Autores izveidoja apkopojošu tabulu (1. tabula), kurā norādītas sešas fokusgrupu diskusijās un astoņās padziļinātajās intervijās izskanējušās būtiskākās dažādo mērķgrupu vajadzības četrās kultūras piekļūstamības dimensijās. Informantu skatījumā būtiski ir arī vairāki vispārēji cilvēktiesības un cieņu respektējoši pamatprincipi: cieņpilna un izprotoša personāla attieksme; personu ar funkcionāliem traucējumiem patstāvības respektēšana, pieņemot lēmumu un apmeklējot kultūras organizācijas; visu ieviesto pakalpojumu vai risinājumu personām ar funkcionāliem traucējumiem reāla funkcionēšana (nevis formāli izveidoti, bet reāli strādājoši lifti, uzbrauktuves u. tml.).

Domājot par **risinājumiem**, maz ticams, ka viena organizācija īsā laikā var ieviest tādu piekļūstamības risinājumus, kas atbalstītu visas mērķgrupas visās piekļūstamības dimensijās. Informanti aicina pakāpeniski, regulāri un mērķtiecīgi ieviest piekļūstamības risinājumus – sākt ar tādiem, kas neprasa papildu līdzekļu ieguldījumu vai arī prasa tikai nelielu vairāk papildu darba (piemēram, nodrošināt informāciju par piekļūstamību organizācijas mājaslapā vai pasākumu aprakstos). Informanti izceļ starpdisciplināru piekļūstamības risinājumu ieviešanu, kas varētu palīdzēt gan personām ar pastāvīgiem FT, gan pārejošiem un situatīviem FT, un šajā gadījumā tiek rekomendēta universālā dizaina pieeja. Risinājumu ieviešanas laikā

nepieciešamas konsultācijas ar mērķgrupām, lai tie tiktu praktiski testēti un notiktu empātiska iedziļināšanās mērķgrupu vajadzībās.

Diskutējot par to, kam un kāda veida uzlabojumi un risinājumi būtu jāievieš kultūras piekļūstamības uzlabošanai Latvijā, informanti atzīst, ka viena pareizā risinājuma un viena atbildīgā nav, – tas ir sistemātisks ilgtermiņa darbs, kas prasa starpdisciplināru un starporganizāciju sadarbību. Šajā darbā būtu jāiesaistās Kultūras ministrijai, Labklājības ministrijai, personu ar FT interešu pārstāvniecības nevalstiskajām organizācijām, pašvaldībām, izglītības iestādēm un arī pašām kultūras organizācijām. Tikpat liela loma ir arī pašām personām ar FT – viņu iniciatīvai un vēlmei būt aktīviem kultūras patērētājiem.

Ar raksta palīdzību autore cer stiprināt latviskās terminoloģijas attīstību un veicināt jēdzienu “pieejamība” un “piekļūstamība” precīzāku nošķirumu un turpmāku izmantojumu gan politikas plānošanas dokumentos, gan ikdienas praksēs, tāpat arī veicināt kultūras nozares profesionāļu izpratnes un empātijas veidošanos par piekļūstamības jautājumiem Latvijā.

Apliecinājums

Raksts izstrādāts un fokusgrupu diskusijas veiktas Latvijas Kultūras akadēmijas 2023. gadā finansētā pētniecības projekta “Ceļā uz iekļaujošu kultūru” ietvaros. Padziļinātās intervijas organizētas un veiktas Kultūras ministrijas pasūtītā pētījuma “Par kultūras infrastruktūras un pakalpojumu piekļūstamību Latvijā” (LKA Kultūras un mākslu institūts, projekta vadītāja Baiba Tjarve) ietvaros [LKA KMI 2024a, 2024b]. Šajā rakstā interviju rezultāti tiek izmantoti kā sekundārie dati.

Izsakām pateicību Baibai Tjarvei par uzaicinājumu un iespēju autorēm piedalīties pētījuma “Par kultūras infrastruktūras un pakalpojumu piekļūstamību Latvijā” izstrādē!

Izmantotie avoti

- Berding, J., Gather, M. (2018). *The inclusive museum – Challenges and Solutions, State of the Art and Perspectives Proceedings of the 1st and 2nd COME-IN! Thematic Conferences*. In: Berichte des Instituts Verkehr und Raum, Band 24 (2018). Pieejams: <https://programme2014-20.interreg-central.eu/Content.Node/COME-IN/COME-IN-Proceedings-Thematic-Conferences.pdf> (skatīts 14.05.2024.)
- Berger, R. J., Wilbers, L. E. (2021). *Introducing Disability Studies*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Brown, R. L., Maroto, M., Pettinicchio, D. (2023). *The Oxford Handbook of the Sociology of Disability*. New York: Oxford University Press.

- Cachia, A. (2023). *Curating Access: Disability Art Activism and Creative Accommodation*. Abingdon, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Deffner, A., Psatha, E., Bogiantzidis, N., Mantas, N., Vlachaki, E., Ntaflouka, P. (2015). *Accessibility to culture and heritage: Designing for all*. Czech Technical University, Faculty of Architecture. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/280312809_ACCESSIBILITY_TO_CULTURE_AND_HERITAGE_DESIGNING_FOR_ALL (skatīts 13.03.2024.)
- Dubiel, M. N. (2020). *Together or separated? The segregative and integrative model of cultural accessibility for persons with disabilities*. Studia Humanistyczne. Pieejams: <https://journals.bg.agh.edu.pl/STUDIA/2020.19.3/human.2020.19.3.139.pdf> (skatīts 12.05.2024.)
- Egard, H., Hansson, K., Wästerfors, D. (2022). *Accessibility Denied. Understanding Inaccessibility and Everyday Resistance to Inclusion for Persons with Disabilities*. Abingdon, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Gratton, N. (2019). People with learning disabilities and access to mainstream arts and culture: A participatory action research approach. *British Journal of Learning Disabilities*, Vol. 48 (2), pp. 106–114. Pieejams: <https://doi.org/10.1111/bld.12303> (skatīts 12.05.2024.)
- Guffey, E. (2023). *Designing Disability: Symbols, Space, and Society*. London, New York: Bloomsbury Visual Arts.
- Hadley, B., McDonald, D. (2020) *The Routledge Handbook of Disability Arts, Culture, and Media*. Abingdon, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hall, A. (2016). *Literature and Disability*. Abingdon, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Howe, B., Jensen-Moulton, S., Lerner, N., Straus, J. (2016). *The Oxford Handbook of Music and Disability Studies*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Jensen, M. H., Villumsen, M., Petersen, T. D. (2014). *The AAAQ framework and the right to water. International indicators for availability, accessibility, acceptability and quality*. Copenhagen: The Danish Institute for Human Right. Pieejams: https://www.humanrights.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/aaaq_issue_paper_2014.pdf (skatīts 12.05.2024.)
- Klāsons, G., Selecka, A., Hermane, A. (2022). *Latgales iedzīvotāju ar ierobežotām iespējām iesaiste kultūras norisēs*. Pieejams: https://www.daugavpils.lv/assets/upload/manager/Kultura/Dokumenti/petijums_2022.pdf (skatīts 10.03.2024.)
- Latvijas Atvērto datu portāls (2024). *Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas datu kopas*. Pieejams: <https://data.gov.lv/dati/lv/group/6c65a496-cf64-4af1-8259-fcb73cc180fb?organization=veselibas-un-darbspeju-ekspertizes-arstu-valsts-komisija> (skatīts 20.06.2024.)

- Latvijas Kultūras akadēmija (LKA), SIA “Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”, SIA “Pētījumu centrs SKDS” (2020). *Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums 2020*. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/11801/download> (skatīts 10.03.2024.)
- Latvijas Kultūras akadēmija (LKA), SIA “Pētījumu centrs SKDS” (2022). *Kultūras aktivitātes barometrs 2022. Kultūras patēriņa un līdzdalības ietekmes pētījums*. Pieejams: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/kulturas-barometrs_2022_petijums.pdf (skatīts 10.03.2024.)
- Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls (2024). *Valsts valodas centra izstrādātie sociālo jautājumu, socioloģijas un statistikas termini*. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/3/skirklis/131> (skatīts 20.06.2024.)
- Leahy, A., Ferri, D. (2022). Barriers and Facilitators to Cultural Participation by People with Disabilities: A Narrative Literature Review. *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol. 24 (1), pp. 68–81. Pieejams: <https://doi.org/10.16993/sjdr.863> (skatīts 12.05.2024.)
- Leahy, A., Ferri, D. (2023). Barriers to cultural participation by people with disabilities in Europe: A study across 28 countries. *Disability & Society*, pp. 1–23. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/09687599.2023.2222898> (skatīts 12.05.2024.)
- LKA Kultūras un mākslu institūts (LKA KMI) (2024a). *Pētījums par kultūras infrastruktūras un pakalpojumu pieklūstamību Latvijā*. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/42051/download?attachment> (skatīts 11.04.2024.)
- LKA Kultūras un mākslu institūts (LKA KMI) (2024b). *Pieklūstamības vadlīnijas kultūras organizācijām un pasākumu rīkotājiem. Pētījums par kultūras infrastruktūras un pakalpojumu pieejamību Latvijā*. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/42060/download?attachment> (skatīts 08.05.2024.)
- Ministru kabinets (2022). *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330444-kulturpolitikas-pamatnostadnes-2021-2027-gadam-kulturvalsts> (skatīts 11.04.2024.)
- Persson, H., Åhman, H., Yngling, A. A., Gulliksen, J. (2014). Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: different concepts – one goal? On the concept of accessibility – historical, methodological and philosophical aspects. *Universal Access in the Information Society*, Vol. 14, pp. 505–526. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/s10209-014-0358-z> (skatīts 11.04.2024.)
- Pfeifere, D. (2023). Enhancing access to culture for vulnerable groups in municipal cultural centres in Latvia. *Culture Crossroads*, Vol. 23, pp. 130–144. Pieejams: <https://doi.org/10.55877/cc.vol23.404> (skatīts 10.05.2024.)
- Pfeifere, D., Tjarve, B. (2023). Kultūras pieejamības un pieklūstamības jēdzienu izpratnes problemātika. *Latvijas Nacionālā bibliotēka: Zinātniskie raksti*, Vol. 11, pp. 365–381. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1345982.html> (skatīts 10.03.2024.)

- Pressman, H., Schulz, D. (2021). *The Art of Access: A Practical Guide for Museum Accessibility*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Steinfeld, E., Maisel, J. (2012). *Universal Design: Creating Inclusive Environments*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. Pieejams: <https://www.wiley.com/en-us/Universal+Design%3A+Creating+Inclusive+Environments-p-9780470399132> (skatīts 12.05.2024.)
- Titchkosky, T. (2011). *The Question of Access: Disability, Space, Meaning*. University of Toronto. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/303419533_The_Question_of_Access_Disability_Space_Meaning (skatīts 13.05.2024.)
- UNICEF (2019). *Availability, Accessibility, Acceptability and Quality framework: A tool to identify potential barriers in accessing services in humanitarian settings*. Pieejams: <https://gbvguidelines.org/document/availability-accessibility-acceptability-and-quality-framework-a-tool-to-identify-potential-barriers-in-accessing-services-in-humanitarian-settings/> (skatīts 12.05.2024.)
- United Nations (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Pieejams: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-30-participation-in-cultural-life-recreation-leisure-and-sport.html> (skatīts 29.04.2024.)
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (UN CESCR) (2009). *General comment no. 21. The Right of everyone to take part in cultural life (Art. 15, Para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*. Pieejams: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2009/en/83710> (skatīts 11.03.2024.)
- Watson, N., Vehmas, S. (2020). *Handbook of disability studies*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Wexler, A., Derby, J. (2022). *Contemporary Art and Disability Studies*. Abingdon, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.